

Obsah

Předmluva (Zdeněk Kárník)	7
Úvod (<i>Michal Kopeček</i>)	12
Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa v letech 1921–1925. Příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí (<i>Jiří Křestan</i>)	15
Zásady ochrany a boje nezaměstnaných v kontextu programu KSČ v letech 1921–1938 (<i>Jakub Rákosník</i>)	43
KSČ – úspěchy a neúspěchy v klíčově významných parlamentních volbách v roce 1935 (<i>Zdeněk Kárník</i>)	63
Tribun lidu, který se bál: Antonín Zápotocký (<i>Karel Kaplan–Pavel Kosatík</i>)	89
Změny sociálního systému v Československu po druhé světové válce v kontextu vývoje ve vyspělých zemích (<i>Lenka Kalinová</i>)	119
Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945–1953 ve světle stranické statistiky (<i>Jiří Maňák</i>)	157
Komunistická strana Československa a školstvo na Slovensku v letech 1948–1953 (<i>Soňa Gabzdilová</i>)	201
Obraz vnitřního nepřítele – revizionismus na stránkách <i>Otázek míru a socialismu</i> v letech 1958–1969 (<i>Michal Kopeček</i>)	225
Československo a Vatikán za Pražského jara (<i>Jaroslav Cuhra</i>)	253
Sociální hnutí jako problém soudobé historické vědy v kontextu sociálních věd. Příspěvek k interdisciplinárnímu studiu (<i>Michal Pullmann</i>)	271
Poznámky	285

Předmluva

Před čtenářem leží první svazek studií z plánované řady věnované dějinám radikálního socialismu, komunismu a bolševismu v Československu.

Ujal jsem se úkolu řídit příslušný projekt, protože téma bylo velmi zanedbáno s odůvodněními, jež byla a jsou dodnes nezřídka velmi pochybná. Na vysvětlenou je nutné dvě připomenout.

Předně neobstojí názor, že v dobách komunistické nadvlády bylo věnováno těmto tématům pozornosti dost, snad až moc. Podstata je taková, že vážnému bádání nad tématem (a tématy příbuznými) bylo v desetiletích po roce 1948 věnováno opravdových studií jen velmi málo, protože kritický rozbor komunismu a bolševismu byl absolutním tabu. I ty práce, jež vyšly a byly kvalitní (hlavně z druhé poloviny 60. let), byly samozřejmě poplatné dobovým názorům.

Obrat nenastal ani po listopadu 1989. Díky činnosti některých historiků a např. Ústavu pro soudobé dějiny sice bylo vykonáno mnoho, zvláště na poli edic dokumentů, avšak období do roku 1938 (i do roku 1948) zůstávalo ladem. Navíc se téma stalo lákavým soustem pro povrchní publicistiku, představující historii radikálního socialismu a komunismu výklady, které oscilovaly a dodnes oscilují mezi jakýmsi historickým kabaretem směšných historek na jedné straně a výklady o hrozivých zločinech komunistické éry na straně druhé.

Tak bylo dokončeno, oč se postarala do značné míry již předcházející éra komunistické nadvlády: profanace tématu se po deseti letech vývoje demokratické společnosti stala téměř dokonalá. Nejde o zanedbatelné problémy. Naopak, jsou velmi aktuální a náš dnešek na ně ukazuje nezřídka prstem. Nemůžeme samozřejmě přeceňovat vliv historiografie na formování politických sympatií obyvatelstva České republiky. Jistý vliv ale jistě má a naplnit ho činy – právě tím je historická obec společnosti povinna.

Lze vyjít z hypotézy, že současné způsoby vytváření historického obrazu komunismu a radikálního socialismu se stalo do jisté míry společensky nebezpečným? Oficiální i méně oficiální průzkumy veřejného

mínění od oněch nejvíce reprezentativních, jakými jsou i parlamentní a samosprávné volby, až po průzkumy výběrové a tematizované, totiž ukazují dost přesvědčivě, že sympatie, jimž se soudobý český komunismus stále těší, vysoko překračují míru, kterou bychom jim chtěli přidělit. Kde hledat příčiny takového rozporu? Nepochybně v nepochopení podstaty věci.

Zcela jistě je na místě se nad těmito otázkami nejen tzv. zamyslet, ale především hledat na poli, jež je nám odborně příslušné, tj. v historiografii, alespoň některé odpovědi. Pracovní hypotéza, se kterou jsem se úkolu ujal, vychází z poměrně dlouhodobého studia stavu a tendencí vývoje české a československé společnosti 20. století či přímo vývoje socialistických a komunistických stran a organizací.

Ve stručnosti ba útržkovitosti (neboť i jen dílčí odpovědi teprve budou výsledkem mnoha studií) jsem se rozhodl zaměřit pozornost na sociální fungování společnosti. Přesněji na to, zda a nakolik produkuje kapitalistické výrobní a vůbec společenské uspořádání i sociální vrstvu, která nevidí před sebou perspektivu integrování do ní, naopak se cítí být jí vyvržena a je náchylná věnovat své sympatie radikálně socialistickým programům a plánům. Takovým, které jsou postaveny na představě zásadní změny společenského uspořádání, provedené zpravidla metodami sociální revoluce (jež nemusí být násilná a neměla by být). Nemuselo jít a také nešlo o vrstvu širokou. V žádném okamžiku vývoje československé společnosti, jak bezpečně prokazují dosavadní zkoumání, také neobnášela většinou žádnou ze základních sociálních tříd společnosti.

Nelze pochybovat, že do roku 1948 československá společnost a její uspořádání včetně státního takto fungovala. Pokud to byla společnost řízená demokraticky, pak plodila v poměrně pestrém rozvrstvení i příslušné směry, politické skupiny, organizace a politické strany, a dávala jim možnost legální existence a působení ve svých rámcích.

Nelze pochybovat, že po roce 1948 produkovala společnost zmíněnou vrstvu v ještě větším měřítku, třebaže jinými způsoby a dávala jí i jinou skladbu. Nebyla ovšem společností demokratickou, nýbrž totalitní, a proto s vrstvou, jež se nemohla do totalitního společenství integrovat, zacházela jinak: všemi mocenskými a násilnými prostředky ji potlačovala a snažila se ji, případně i fyzicky, zlikvidovat.

Rozpor mezi oběma těmito etapami vývoje v naší zemi tu byl záměrně vyhrocen, především proto, aby nabylo patřičného významu následující: z hlediska vývoje komunismu nešlo v prvním období o nic jiného, než o přípravu na období druhé.

Je tedy věc takto jednoduchá?

Není. Radikální socialismus není ještě komunismem, ještě přesněji, není bolševickým komunismem. Jestli je radikální socialismus celkem přirozenou a předvídatelnou odpovědí určité části společnosti, té, která se cítí být vyvržena z jejího celku, na vady tohoto uspořádání – pak bolševický komunismus je odpovědí zcela specifickou, přesně a přísně vyhraněnou a naprosto jednoznačně zacílenou. Pracuje ve prospěch nastolení totalitní diktatury jedné, komunistické strany jako jediného prostředku řešení naznačeného rozporu. Státní uspořádání takového řešení formuje bolševický komunismus bez ohledu na nepodstatné formální rozdílnosti jako sovětský systém. Jeho účast na parlamentním životě demokratické společnosti ho nemůže od tohoto cíle a k němu využívaných prostředků odvést. Již to prokázal.

Existuje, přes naznačení výše uvedených rozdílů, věcná spojitost mezi radikálním socialismem a komunismem? Jistě. Ať je soud, ke kterému dojdeme na základě studia jakýkoli, musí se vyjádřit k problému, zda byl radikální socialismus více či méně násilně ovládnut komunismem a jeho organizacemi, nebo zda se mu tak či onak podřídil, nakolik se s ním dostal do konfliktu, a nakolik v tomto konfliktu uspěl. (Pro všechny tady připomenuté varianty existují ve světovém, resp. evropském vývoji dobré příklady. Existují i pro určité etapy československého vývoje.) Odpovědět na tyto otázky je pro historiografii závazné: měla by přece najít i vysvětlení k tomu, že se komunismus stal na dlouhou dobu fenoménem, který protest proti kapitalistickému uspořádání společnosti ovládl. Různě a v různém stupni i v Československu – a dosáhl k tomuto myšlení a jednání souhlasu podstatné části společnosti.

* * *

Na připomenutých přístupech a vymezeních byl koncipován pro léta 2001–05 grantový projekt „Vývoj radikálního socialismu a komunismu v Československu“, který zařadila mezi své Grantová agentura Akademie věd České republiky. Stál jsem před rozhodnutím, zda se řízení projektu ujmout či ne, a v případě že tak učiním, budu-li moci ho sám koncipovat. V programu výstupů nebylo pro mne problémem jak. Od počátku jsem odmítal představu sepsat s vybranými spoluautory po několika přípravných studiích jakýsi přehled, který by nesl výše uvedený název. Přistoupil jsem k úkolu po metodické stránce zcela opačně.

Mým záměrem bylo nejprve dát odborné veřejnosti vědět, že podobný projekt existuje a potom k práci na něm, krůček po krůčku, získávat ve všech generacích vědecké obce zájemce. K tomu byly použity dva prostředky. Předně pořádání odborných porad a seminářů. Zázemí jim poskytl Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, který je institucionálním nositelem

lem grantu. Za první necelé dva roky bylo takových porad-seminářů uspořádáno šest, z toho jeden na Slovensku.

Druhým prostředkem se stalo vydávání *Věstníku* grantu výše uvedeného názvu. Zatím vyšla (včetně nultého) čtyři čísla, páté se připravuje. Jeho smyslem není nic jiného, než informovat zainteresované o práci (resp. pracoviště, na nichž působí) a o dění „uvnitř“ grantu. Je vydáván v nákladu 50–70 kusů a distribuován (bezplatně) v českých zemích a na Slovensku. Jeho náplň tvoří zprávy o práci na projektu, pozvání na semináře, zápisy z jejich jednání, a v neposlední řadě služby pro projektový „aktiv“ (toto slovo by také zasloužilo očištění). Jde o soupisy diplomových prací na různých vysokoškolských fakultách, vážících se k tématu, které jsou jinak prakticky nedostupné, nebo studie komentované bibliografie (zvláště cenné byly vzhledem k prohlubujícímu se odloučení ty, jež byly věnovány Slovensku a Podkarpatské Rusi) a konečně i některé přípravné studie. Rádi bychom jejich obsah obohatili i o případné polemiky.

Ústav pro soudobé dějiny poskytl s velkým pochopením věci pro působení grantu kvalitní základnu. Nejde jen o to, že máme kde se scházet, máme svoji adresu, atp. Z pracovníků ÚSD byl vybrán vědecký tajemník grantu, jímž se stal Mgr. Michal Kopeček. Dále jsme se mohli opřít o spolupráci s Mgr. Janou Váchovou, která se stala sekretářkou grantu. Bez nich a bez nabídnutého zázemí Ústavu by naše práce byla prakticky nemožná.

* * *

Předkládaný sborník, vycházející s názvem *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu – I.* v nakladatelství *Dokořán*, je první veřejnou prezentací prací na grantu a vychází podle plánu a předpokladů ke konci druhého roku prací na projektu. Mylné by bylo ovšem považovat ho za opravdovou reprezentaci výše popsaného snažení. Největším naším dosavadním výsledkem je totiž to, že se vůbec podařilo se skupit a získat odborné zájemce o práci na tématu, a to z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska. Po letech absentování vědecké práce na něm si toho doopravdy cením a považuji to za nemalý úspěch.

Záměrně jsme dávali přednost různorodosti odborných přístupů, literárních forem a zaměření jednotlivých studií. Snad zaslouží také poznamenat, že nás při pořádání sborníku zajímala pouze jejich odborná úroveň a vědecká nezávislost, a nikoli např. politické sympatie autorů – po kterých se ostatně vůbec nepídíme. Na čem přímo zakládáme své působení, je snaha získat pro práci badatele všech odborných generací. Každá totiž může přispět něčím, v čem vyniká, resp. něčím, čeho se jiné nedostává. Mimořádnou důležitost přisuzujeme generaci nejmladší, kte-

rou by bylo možné obrazně nazvat „doktorandskou“. Přirozeně, představuje (doufejme) budoucnost bádání na tomto poli. Samozřejmě nás těší, že už v prvním našem sborníku máme její zástupce.

Uvedené důvody nemají ani v nejmenším zastírat, že považujeme vydání sborníku za úspěch, sice nevelký, avšak ne snad zanedbatelný. Vždyť ani v jednom z připomenutých ohledů s ním nemůžeme být plně spokojeni. Tak např. již vzpomínaný fenomén radikálního socialismu není ve sborníku vůbec zastoupen, třebaže se radikální socialisté zapsali v různých obdobích vývoje české a slovenské společnosti do jejich dějin dost výrazně. Za sotva odpustitelné nutno považovat i to, že není ve sborníku ani jedna studie, zabývající se sociálním hnutím dělnictva, především samozřejmě hnutím radikálním. Nemálo chybí také na komplexním studiu pramenů moderně pojaté studie o vývoji komunismu a komunistické strany v klíčově významných okamžicích; stejně jako – sáhnu-li po jiném tématu, vývoji radikálního hnutí žen, jež vždy tvořilo významnou složku hnutí. Když budu připomínat jen zásadně důležitá témata, pak nemohu samozřejmě opomenout vztahy KSČ a Kominterny, stejně jako vztahy k Trockému a trockismu, vliv radikálně socialistických proudů v socialistických stranách Evropy na československý radikální socialismus. Ve vypočítávání tematických okruhů by bylo lze pokračovat déle, jen musím připomenout – jde o důležité otázky – že součástí hledání a bádání je i např. zóna psychologie, mikrohistorie rodiny, biografie, stejně jako – v jiném průřezu edice dokumentů a publikace vzpomínek, atd.

Vydání sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu – I.* je tedy snad nejvíc ze všeho výzvou. Jak obecně, tj. adresovanou všem, které by mohl inspirovat ke spolupráci s námi, tak i v užším slova smyslu, tj. k připomínkám, polemice, rozvíjení témat v něm zastoupených.

Přeji mu na cestu k veřejnosti a k zájemcům o téma nikoli shovívavost, ale bedlivou pozornost a také mnoho štěstí.

Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc.
Vedoucí grantu č. A 806 3101